

Pinczési Botond

TÁJ ÉS TERMÉSZET VISZONYA TŐZSÉR ÁRPÁD *MOGORVA CSILLAG* CÍMŰ KÖTETÉBEN

Koncsol László emlékének

Amikor Tőzsér Árpád költői debütálása kerül az értelmezés homlokterébe, óvatosan kell eljárnunk. Egyfelől, mert Pécsi Györgyi monográfiájában arra emlékeztet, hogy Tőzsér „egy interjújában egyenesen kétszeri indulásról beszél, egy ösztönösről (ez a *Mogorva csillag* indulása), s egy tudatosról (*Kettős úrben*, 1967), az örökölt, nagyjából készen kapott formák, világkép költői megvallásának korszakáról és a választott hagyományok alapján történő sajátosabb-eredetibb költői indulásról”.¹ Másfelől, mert a *Mogorva csillag* című 1963-ban napvilágot látott debütkötet egy hosszabb alkotói korszak eredménye,² így a benne elhelyezkedő szövegek – a recepció egyhangú véleménye szerint – változó esztétikai minőséget képviselnek.³

Tovább nehezíti az életmű és a pályakezds kapcsolatának feltérképezését, hogy a *Mogorva csillag*ból nem bontakozik ki egy egységes versnyelv. A Pécsi-monográfia két nagyobb egységre bontja a kötetet. Az egyik részt a második (*Törvény és epe*), valamint a harmadik (*Fémekek ideje*) ciklus alkotja, melyre jellemző a formai polifónia, továbbá ebben a részben található meg az olyan tárgyaltabb, sikerültebbnek nyilvánított darabok, mint a *Férfikor*. Fontos kiemelni, hogy a „második indulásnak” számító *Kettős úrben* című kötetet is leginkább az ebben a részben megtalált költői hanggal azonosítják az értekező írások. Ehhez képest a *Mogorva csillag* másik egységét vagy hanyagolják a Tőzsér-értelmezések, vagy a költői fejlődés fényében mutatnak vissza rá össze-

1 Pécsi Györgyi, *Tőzsér Árpád*, Kalligram, Pozsony, 1995, 31.

2 „Talán az elismerő, szinte hódoló szavak meg a kritikai fogadtatás egyértelműsége és a megfelelni akarás felfokozott igénye is közrejátszhatott abban, hogy az igazi bemutatkozásra, egy önálló kötetre éveket kellett várni. A *Mogorva csillag* című kötet ugyanis csak 1963-ban jelent meg. Szerepe lehetett ebben kétéves sorkatonai szolgálatának is, legfőképpen azonban annak, hogy számára az írás küzdelem volt, saját bevalása szerint »mindig is lassan, gyötrődve« írt.” FÓNOD Zoltán, *Tőzsér Árpád indulása és első költői korszaka*, Fórum Társadalomtudományi Szemle 2005/4., 211–212.

3 „[...] a kötet versanyaga természetszerűleg nem egyenértékű. Ez természetesen mindenkélt a már említett sokéves késéssel indokolható.” KONCSOL László, *Tőzsér Árpád: Mogorva csillag*, Irodalmi Szemle 1963/5., 550.

hasonlító értelmezéseken belül.⁴ E rész a Pécsi-monográfia szerint mindössze az első ciklusból áll, melyből erősen kiérződik Nagy László, Illyés Gyula és József Attila hatása. Ezen túl jellemző a ciklusra, hogy „Idillikus, probléma nélküli a világkép, harmóniában él benne a költő és a világ, a versek csendes örömről, szépségről, derúról, az »otthonlét« élményéről vallanak”.⁵ A vallomásosság egyfajta kulcsszóként működik a recepcióban az *Egy világ lakója* című ciklus kapcsán, hiszen az egyfajta magyarázatként szolgál, amelyből megérvelhető, hogy miért ennyire domináns ezekben a versekben a paraszt- és faluábrázolás, a szülőföld megjelenítése, a táj idilli, nosztalgikus képzete, sőt az életrajzi olvasat is igazolást nyer például Csanda Sándornál, aki szerint „Itt-ott falura visszavágyó nosztalgiára s bizonyos »népies« parasztromantikára találunk tájleíró verseiben és falusi életképeiben”,⁶ de Görömbei András is amellet érvel, hogy a *Mogorva csillag* szövegei „Ok-okozatiságot követő, szabályos élményvezetésű vallomások szerelemről, tájról, szülőkről és szülőföldről, a költő önmaga kereséséről és nagy szándékairól. A vallomás oly közvetlen, hogy szinte bizonyosra vehető a költői én és az empirikus én közelsége.”⁷

Vagyis a *Mogorva csillag* értelmezése kapcsán leginkább amiatt kell óvatosan eljárunk, mert annak *Egy világ lakója* című ciklusa egyfajta kívülállást, be nem illeszthetőséget mutat az életművön belül, és mint ha debütáló mivolta miatt stigmatizálva lenne, hisz elbizonytalanítja annak relevanciáját, hogy a Tőzsér-féle költészetet ne fejlődésívként, hanem saját törvénye szerinti változásában és változatosságában ragadjuk meg.

Alabán Ferenc a nosztalgia központi szerepére hívja fel a figyelmet a *Mogorva csillag* első ciklusán belül. A *Hazai napló* című versfüzért úgy értelmezi, mely a szülőfalujától távol lévő költő nosztalgikus visszavágyódását mutatja meg:

A költő egyszerű gondolatai, érzései és létszemléletének más összetevői a falusiak (nem pejoratív értelemben!) gondolataival, észjárásával és megsejtéseivel rokonok. Úgy beszél és gondolkodik,

4 Vö. ALABÁN Ferenc, „Mi hát az ember?” (*A létszemléleti motívum ok és a lírai valóság-tartalom alakulása Tőzsér Árpád költészetében*), Irodalmi Szemle 1985/8., 675–693.

5 PÉCSI, I. m., 32.

6 CSANDA Sándor, *Mogorva csillag*, (*Tőzsér Árpád új verseskötete*), A Hét 1963/2., 14.

7 GÖRÖMBEI András, „Gömörország bolygó fia”, (*Portrévázlat Tőzsér Árpádról*), Tiszatáj 1973/6., 81.

és ekkor még nem is lát sokkal többet, mint azok: gondja a falusi legény gondja. Népies, gömöri, témáiban is, nyelvében is, petőfies és Arany János-i, balladai és népdalból fakadó, vidám és játékos, de drámai, tragikus és nosztalgikus is egyszerre. Meglátja a változásokat, véleménye van a jelenről, megidézi a múltat, medítál a faluközösség és saját sorsáról, s mihelyt önmagát nem a falusi romantika, nem a múlt megidézése közegében, hanem a jelen és saját helyének keresése perspektívájából figyeli, létszemlélete nosztalgikus színezetűvé válik.⁸

A *Hazai napló* verseit azonban megelőzi a kötetben a *Nosztalgia* című szöveg, mely címadó gesztus már önmagában mintha kiemelt szerepbe helyezné és egyfajta metadiszkurzív jelentéssel látná el a verset. Ezáltal nemcsak a szülőföldre való visszavágyódás affektív megjelenéseként érdemes számolnunk a művel, hanem azt is a vizsgálat tárgyává kell tennünk, hogy mit mond el a szöveg a ciklusban jelen lévő nosztalgiá(k)-ról, milyen a Tözsér-líra nosztalgiafogalma.

A cikluscím felől közeledve megkérdőjelezhetővé válik az *Egy világ lakója* – fentebb tárgyalt – vallomások karaktere. Egyáltalán nem egyértelmű a viszony a teremtő és a teremtett, vagyis a lírai beszélő és környezete között. Ez leginkább annak köszönhető, hogy a cím – Szabó Lőrinc *Té meg a világ* kötetcíméhez hasonlóan – egy demarkációs vonalat húz az én és a világ közé, aki egyrészt csak belakni tudja a világot, mely nem egyenlő az otthonra találás, otthonteremtés aktusaival, másrészt bizonytalanra válik a „világ” fogalma is a határozatlan névelő miatt, ami a következő kérdéseket implikálja: a ciklus törvényei szerint hány világ létezik pontosan, illetve ki dönt a világok közti határok felett. E kérdéseket legegyszerűbben a Pécsi-monográfia által domináns értelmezési keretnek felmutatott történelmi tapasztalat (Beneš-dekrétumok), „a kisebbségi meghatározottsággal való viaskodás”⁹ irányából lehetne megválaszolni, azonban a *Nosztalgia* című szöveg inkább egy konstans transzgresszív állapotot visz színre a jelen és a múlt, a hallgatás és a hangadás, az emberi és a nonhumán dimenziók kontaminálása által.

Már a verskezdet is az átmenetiséget inszcenírozza, hisz abban az alkony, vagyis a nappal és az éjszaka közti átmenet jelenik meg. A táj nem a versbeszélő képzeletként „reprezentálódik”, ugyanis a lírai én

8 ALABÁN, I. m., 678.

9 PÉCSI, I. m., 21.

csak a második versszakban pozicionálja magát. Ez azért lehet fontos, mert így a természet maga válik a változás előidézőjévé, amelyet az antropomorf szókapcsolatok is megerősítenek:

Hamvasodó szilvák mosolyognak
fényt a homály szürkés tömegébe.
Alkonyodik, szétfolynak az árnyak,
csillagok ülnek a fák tetejébe.

A kezdő versszak bizonytalanságban tartja az olvasót a látvány elképzelésében, ugyanis nem egyértelműsíti, hogy a szilvák lennének a fán ülő csillagok metaforái, vagy csupán hamvas, viaszos borításuk tükrözi vissza a csillagok fényeit, és ezáltal teszik fényessé a tájat. Különösen ebbe az irányba mutat, hogy épp a látványt megvilágító figuráció („mosolyognak / fényt”) jelentése marad kifejtetlenül a szövegben, hisz nem érkezik a mosolygásra semmiféle magyarázat. Amennyiben elfogadjuk a természet és a táj fogalmi különbségét, vagyis hogy a tájhoz már mindig is csupán egy emberi, kontemplatív tekintet által férhetünk hozzá,¹⁰ akkor kijelenthetővé válik, hogy a versszakban lévő soráthajlás egy tájleíró típusú beszédből egy természet által uralt képpé formálja a megjelenő entitásokat. Ennek jegyében, bár a második versszakban kijelöli saját helyzetét a beszélő, de feltűnése is inkább a természetben való eltűnés élmében inszcenírozdik.

Enyhe sötétség lombosodik rám,
zsibbad a zaj, míg csend ül a kertre,
szunnyad a párás kék szín a szilván,
sárga virágokat álmod a lepke.

A részletben több olyan megnevezés is található, melyben a versbeszélő a természetet emberi arccal próbálja felruházni, azonban ezen antropomorfizációs törekvések csak a tájszerű kép hiányáról vagy a táj feltételezett jelenlétéről képesek számot adni, például immár láthatatlanok az előző versszakban még fényforrásnak számító szilvák. További példa az „ül” ige, mely már feltűnt az első versszak „csillagok ülnek a fák tetejébe” sorában. Mindkét előfordulás esetében az ül nem írja bele az emberi

10 Vö. Georg SIMMEL, *Velence, Firenze, Róma*, ford. BERÉNYI Gábor, Atlantisz, Budapest, 1990, 99–110.

cselekvést a természeti képbe, inkább az ige metaforikus szintjei érvényesülnek (értsd: „csend ül a kertre” = ’csend száll a kertre’, ’csendes a kert’). Elmondhatónak látszik, hogy a mű a nonhumánhoz csatolja a metafora és a humánhoz a megszemélyesítés trópusát, viszont a szöveg képzalkotásában előbbi látszik érvényre jutni. További ellentmondást szül, hogy a versben eddig leírt látvány egy kert, amely lényegét a természetről való leválasztottság adja, így az előbb vázolt nonhumán nyelv érvényesülése akképpen is felfogható, hogy a természet megpróbálja újra birtokba venni a kertet. S az utolsó sorból nyilvánvalóvá válik a lírai én harmadik versszakban is folytatódó figuratív természetmegnevezései, hisz mintha a beszélő akként próbálná magát alváásra bírni, hogy a tájba projektálja a zsidbadás, a csend, a szunnyadás és az álom jelenségeit, azonban a vizuálisan nem előálló természet nem hagyja kibontakozni a képet, és épp az vonja uralma alá a versbeszélőt, mintegy a félelem érzetét keltve („sötétség lombosodik rám”).

Csöppnyi bogár ásít a levélen,
lombok ölén bóbiskol az alma,
Minden az álmot várja csak én nem:
gondolatok kuporodnak agyamba.

A harmadik versszak kettőspontja mintha az eddig vázolt ember-termesztet ellentétre hívná fel a figyelmet. A „gondolatok kuporodnak agyamba” sor visszafele olvastatja a művet, mert egyrészt elzártnak, „kuporgónak” mutatja fel az eddig vázolt képeket, így a hermetikusan elzárt gondolatok ki nem bontása miatt nem válik feloldhatóvá az én és a világ ellentéte, ebben az esetben nevezhetnénk szolipszistának a szöveg képzalkotási módját, ami nem lenne idegen a Tőzsér-lírától. Másrészt az az olvasat is relevánsnak mutatkozik, mely szerint a besötétedés miatt hozzáférhetetlen, nem tájként előálló természet tényleg fenyegetést jelent az emberi lét számára, és ezért nem tudja a versbeszélő a világot belakni. A lírai én az utolsó versszakban egy alternatív világ megteremtésével reagál a művet eddig mozgató kérdésre.

Képzeletem most messze falun jár,
hol a leányok nótában szólnak,
s mint az előttem bólogató fák,
szálfalegények összefogóznak.

A részlet első sorában megjelenő „most” mintha egy időváltást jelezne, azonban az egész szöveg jelen időben inszcenírozódik, így az időkezelés ellehetetleníti a nosztalgia klasszikus felfogásának érvényesítését az értelmezésben, mely szerint a lírai én a múltba révedésben találhatná meg a jelen megélésének egyetlen boldog lehetőségét. Ennélfogva a versbeszélő képzelete is csak a jelen perspektívájából, a szöveg elején vázolt szilvafa látványából tud kiindulni. Azonban ez csak kiindulás, és nem a képzelet kibontakozása, hisz a természet legalább annyira dehumanizálja a legények táncát (mert a „szálfalegények” szóval összekapcsolja a szilvafát a legények látványával), mint amennyire a beszélő emberi tulajdonságokkal látja el a fát a bólogatás által. Igaz, ha az egész mű zeneiségét megvizsgáljuk, akkor az végig egy „nóta”-ra íródott rá, hisz a daktilikus lüktetésű sorok rendszerint adóniszi kolónnal zárulnak, amely a hexameter sorképlete lenne, azonban hiányzik egy teljes kolón mindegyik sorból ahhoz, hogy kijöjjön a „homéroszi himnuszok” szabályos formája. E hibát beskatulyázhatnánk a pályakezdésből eredő tévesztésének, melyben a kevésbé jól sikerült, a keresztezések első tagjaiban gyakran ragokkal dolgozó rímpárok is megerősíthetnek. Ám közelebb állna a tőzséri formatudatossághoz, ha egy *poetica licentia*ként fognánk fel, ekképpen a daktilikus mérték nem hű másolásában is megmutatkozhat az eddig több példában előkerülő ellentétes szerkesztésmód. Ugyanis a mű zeneisége a rímszerkezetben, az időmértékben, a „csend ül” összeolvasásának akusztikai élményt előidéző lehetőségében és a vers végi „leányok nótában szólnak” sorban is hallhatóvá válik. Így elmondható, hogy bár a *Nosztalgia* képalkotási technikáját a szöveg által a természetihez kapcsolt poétikai eljárások uralják, viszont a mű akusztikája egyértelműen nem a nyugodt, zajtalan természethez, hanem a dallamosságban, az emberi dimenzióban ragadható meg. Így az utolsó versszak csupán egy képzeletben, valahol a távolban elhangzó nótáról beszél, de a nóta mindvégig szól a költemény alatt, vagyis ha a nosztalgiát mint versszervező alakzatot értjük, akkor az egyszerre képes a versbeszélő számára átélhetővé tenni a közellét és távollét, az otthonosság és idegenség tapasztalatát.

Abban tehát az elemzett szöveg mindenképp ellentmond a recepció álláspontjának, hogy azt egyáltalán nem jellemzi a romantikus látásmód, a vallomásos versbeszéd, az emberi érzelmek reprezentálójaként elgondolt természet vagy a klasszikus értelemben vett nosztalgia. A költemény sokkal inkább a természetként és tájként előálló látvány konfliktusából bontakozik ki. Innen nyerhet magyarázatot a jelen idejű

beszéd is, hisz a mű nosztalgiafogalma a versbeszélő tájban való feloldódásában érhető tetten. A *Nosztalgia* című vers ott kezdődik, ahol a *Ritkás erdő alatt* abbamarad, s a József Attila-párhuzamra további példát szolgáltatnak a szövegek a bogármotívumban vagy lexikai szinten a csöpp-csöppnyi, biccenés-bólogatás szavak esetében. Ha a Tőzsér-életművön belüli hagyományfolytonosságot vizsgáljuk, akkor bármennyire is nyilatkozott a szerző arról, hogy a *Mogorva csillagban* még nem a saját hangján szólalt meg, úgy tűnik, hogy legújabb, *Suttogások sötétben*¹¹ című kötetében épp a humán és nonhumán jelentéssíkok kontaminációjára tesz kísérletet, tehát nagyon is visszanyúl az életmű első publikált ciklusához.

11 TőzsÉR Árpád, *Suttogások sötétben*, Kortárs, Budapest, 2021.